

- Viden i fællesskab

2012

Når selvbestemmelse bliver en sovepude

Det socialpædagogiske arbejde har ændret karakter siden selvbestemmelse, medbestemmelse og medborgerskab kom på dagsordenen. Der er bl.a. sat fokus på at forudsætningen for, at borgeren med specielle behov kan deltage i sit liv som medborger, ofte er pædagogens gode relation til borgeren, høj special- og socialpædagogisk faglighed og ikke mindst et smittende engagement. Men hvad er medborgerskab for en størrelse? Vi kaster et blik tilbage på medborgerskabets historie.

Af Anna Marie Langhoff Nielsen, cand.pæd.ant., specialpædagogisk konsulent VISS.dk

”John bor i et bofællesskab. Han er udviklingshæmmet, har infantil autisme og et kognitivt udviklingsniveau svarende til knapt fire år. John arbejder på et beskyttet værksted, hvor han hentes og bringes af værkstedets bus. En dag vil John pludselig ikke på arbejde, og selvom personalet gentagende gange prøver at tale med ham og ”lokke” ham, nægter han at tage af sted. Personalet vurderer, at Johns selvbestemmelsesret vejer tungest, og derfor skal han have lov til at sige fra. De begrundet dette med, at John har valgt at stoppe på værkstedet, og at han nu udnytter sine rettigheder som førtidspensionist. John er herefter hjemme i dagtimerne. Han ligger ofte på sofaen, sover i løbet af dagen og er meget vågen om natten. Han er sammen med personalet, når de holder pause, men vandrer ellers blot rundt på bostedet eller kigger ud af vinduet.”

Der er nu gået 15 år siden Serviceloven trådte i kraft, og nøglebegreberne er fortsat selvbestemmelse, medbestemmelse og medborgerskab, og diskussioner om selvbestemmelsesret kontra omsorgssvigt har fyldt i mødet med hverdagens dilemmaer.

Rettigheder i form af selvbestemmelse, medborgerskab og frihed til at vælge har uden tvivl været et stort fremskridt for mange borgere, som tidligere boede på institutioner, hvor personalet havde magten og enevældigt bestemte. Mange udviklingshæmmede mangler dog kompetencer til at udøve deres selvbestemmelsesret, og det

pædagogiske arbejde handler derfor om at udvikle disse kompetencer hos borgeren.

Som det fremgår i eksemplet kan selvbestemmelse og borgerens til- og fravalg tolkes som det, borgeren enten har lyst til eller ikke lyst til, selvom det er tydeligt, at valget ikke fremmer borgernes livskvalitet. Personalet kan forledes til at tænke, at der ikke kan stilles noget op, ”når det nu er det, han vil eller ikke vil”. Selvbestemmelsesretten bliver en sovepude, og det er derfor afgørende, at den professionelle er nysgerrig overfor borgerens til- og fravalg og tør være undersøgende i forhold til bagvedliggende årsager. Et nej til at tage på arbejde, gå en tur, tage med på ferietur eller blot det at være med i det nære fællesskab, betyder ikke altid et reelt fravalg. På samme måde betyder et ja til cola, slik, sex, aktiviteter, besøg af lokale fx med misbrug, ikke altid et aktivt tilvalg.

Det er afgørende, at borgeren kan overskue konsekvenserne af sine valg, ellers er det den professionelles opgave at afdække borgerens forudsætninger for at forstå sammenhænge og konsekvenser og tilbyde alternative måder at kommunikere konsekvenserne af valget på. Hvis borgeren skal kunne benytte sin selvbestemmelsesret og være deltagende i sit liv i et omfang, der matcher borgerens individuelle forudsætninger, er der behov for særlig støtte og service.

Medborgerskab

Begrebet medborgerskab har på det politiske og pædagogiske område haft en central plads siden begyndelsen af 1990'erne. Medborgerskabet tages for givet af de fleste og opfattes som en rettighed, der gælder alle samfundsborgere, men hvad vil det sige at være medborger?

Medborgerskab er sammensat af *med* og *borger*, hvor borgerbegrebet har rødder tilbage til demokratiets fødsel for mere end 2000 år siden. Borgerskabet indgår som en del af den græsk-romerske ide om byen som ramme om et politisk fællesskab, hvor borgeren i bystaten tildeles borgerrettigheder og -pligter, og hvor borgeren har adgang til at tage del i den rådgivende og dømmende myndighed. Borgerskabet blev kun tildelt frie mænd, så kvinder, børn, trælle og marginaliserede grupper, som fx mennesker med handicap stod uden rettigheder. Først i forbindelse med den franske revolution, blev *frihed, lighed og broderskab* rettigheder, alle borgere i et samfund skulle tildeles. Medborgeren har en subjektiv følelse af at høre til i fællesskabet, og det giver både rettigheder og pligter. I hvilken grad man som udviklingshæmmet medborger kan benytte sig af sine rettigheder og opfylde sine forpligtelser afhænger af den socialpædagogiske hjælp.

Den store indespærring - institutionaliseringen

Frem til 1700-tallet var svage borgeres overlevelse betinget af familiens forsørgelse og almisser fra kirken, og mange svage med skrøbelige familiebånd levede i samfundets periferi og overlevede ved at tigge og stjæle. De udgjorde en trussel for samfundets øvrige borgere, og i et forsøg på at skabe mere trykthed i det offentlige rum endte mange i forbedringsanstalter, hvor de skulle udføre tvangsarbejde. Dette blev starten på, det der også kaldes "Den store indespærring". Først med Fattigloven af 1708 blev sognerådene pålagt at forsørge de værdigt trængende.

I løbet af 1800 tallet bygges en række nye institutioner herunder fattighusene og de store centralinstitutioner for sindslidende og udviklingshæmmede. Industrialiseringen medfører et sammenbrud i landsbysamfundets storfamilie. Samfundets svage grupper marginaliseres og for mennesker med udviklingshæmning er vejen banet for et langt liv på en stor centralinstitution: De svage har ret til forsørgelse, men også pligt til at lade sig indespærre. Først efter 2. verdenskrig kommer der et nyt fokus på disse gruppers rettigheder.

På vej mod medborgerskab for mennesker med udviklingshæmning

Under krigen var de demokratiske spilleregler sat ud af kraft, grundlovssikrede rettigheder så som at høre til og deltage aktivt i samfundet gjaldt som bekendt ikke jøder, romaer og mennesker med udviklingshæmning, hvor de sidstnævnte tilhørte den gruppe, der først blev forsøgt udryddet i gaskamrene.

Krigens rædsler resulterede blandt andet i FN's Menneskerettighedserklæring fra 1948, som lagde vægt på at beskytte det enkelte individ mod overgreb fra statens side gennem tildeling af universelle menneskerettigheder til alle. En proces blev sat i gang, hvor borgere med handicap gradvist blev ligestillet med samfundets øvrige borgere.

I Danmark blev det i Forsørgsloven af 1959 slået fast, at mennesker med handicap har ret til at leve et "normalt" liv med arbejde, fritid, ægteskab og børn, dog blev de stadig ikke betegnet som individer eller medborgere i lovgivningen, men som tilhørende forskellige grupper fx vanføre, døve og åndssvage mm.

I Bistandsloven fra 1976 blev der sat fokus på brugerinddragelse og på det enkelte menneske med handicap. Individet tilhører ikke blot en objektiv gruppe med et fælles handicap, men betegnes som en person med fysisk- og /eller psykisk funktionsnedsættelse. Retten til det normale liv

medførte en gradvis af-institutionalisering, som for alvor slog igennem i 1980, hvor staten udlagde forsynen til amter og kommuner. Flere borgere med udviklingshæmning integreredes i lokalområder, hvor mindre bosteder skød op, flere flyttede i egen bolig og blev i teorien medborgere. Der var dog mest tale om en fysisk integration, hvor borgerne med udviklingshæmning ikke uden videre fik mulighed for at deltage i samfundet på lige fod med andre borgere.

Medborgerskabsbegrebet fik en renæssance i 1980'erne og 1990'erne, hvor en antagelse om, at man ved at betragte borgere med handicap som medborgere kan fremme deres sociale inklusion og livskvalitet. Medborgerskabsorienteringen afspejles i Lov om Social Service fra 1998, hvor borgerens ret til inddragelse, med – og selvbestemmelse tages alvorligt. Borgeren skal med andre ord til at indgå aktivt i udformningen af eget liv og sammenholdt med FN's konventioner om ligebehandling og inklusion i samfundet, opfordres samfundets institutioner til at gøre en aktiv indsats for, at borgere med handicap kan deltage i samfundet ikke mindst i kraft af deres udøvelse af selvbestemmelsesretten. I samme lov ser vi, at institutionsbegrebet forsvinder helt, og mennesker med handicap får nu deres egen bolig.

Myndighederne har stadig en omsorgspligt, og boligen er derfor både et hjem, men også de ansattes arbejdsplads. Som andre borgere har mennesket med handicap nu ansvar for eget liv med de risici, det indebærer. Det betyder blandt andet, at borgeren har ret til at vælge og sige ja eller nej til den hjælp, de får tilbudt.

Myndighedernes omsorgspligt skal forvaltes i respekt for borgerens selvbestemmelsesret og derfor uden magtanvendelse, hvilket skærper kravene til den socialpædagogiske faglighed og pædagogens personlige engagement.